

МИНАЛО И СЪВРЕМЕННОСТ

СЪДБАТА НА БЪЛГАРСКИЯ АВТОР

Проф. д-р Ани Гергова

Везните, които отмерват баланса между битийната осигуреност на създателя на писмени послания и волята му свободно да изрази своя творчески порив, са твърде чувствителни. Те рядко са в равновесие, защото са в ръцете на властни сили, движещи обществото, неговите ресурси, устройство и ориентации. Не може да бъде разбрана сегашната орис, конфликтите, пред които са изправени битието и съвестта на автора, без да се вземат предвид предпоставените и действащите понастоящем социокултурни условия.

Българският автор-литературен творец оформя своя облик в епохата на Възраждането. Нему принадлежи заслугата за конструиране на родния книжовен език, за жанровите трансформации от фолклорно към съвременно литературно творчество, за утвърждаването на новобългарската печатна книжнина и периодичен печат. Лицата с авторско присъствие, сравнени със своите побратими в свободните книжовно напреднали държави, са далеч по-малобройни. Последното изследване на българската възрожденска интелигенция дава сведения, че тя излъчва 123 писатели, 63 журналисти и 70 редактори на вестници и списания. Те съставляват 1,16 процента от общо 7394 лица, ангажирани с интелектуален труд. Проявленията им са разностранни, съвместяват просветни, научни, литературно-творчески и обществени дела. Доминиращ мотив за участие в писменото общуване е отхвърлянето на чуждестранното иго, патосът на дейността им е патриотичен. Закърмени са с идеите за свободата на българския народ и са чужди на интереса към материални придобивки и изгоди.

Търновската конституция на новоосвободена България третира проблемите на печата от демократични позиции. Започва изграждането на печатна база на родна земя. Издаваните книги бързо нарастват по брой – до края на 80-те години те са към 400 годишно, докато за целия възрожденски период са около 1800. Вестниците, прилягащи на

политически динамичните времена "никнат като гъби", както констатира журналистиката. Въпреки множаките се издания, въпреки широките просветни инициативи и нарастващия брой на училищата, по думите на Т. Влайков, изречени през 1891 г., "грамадна маса от нашия народ... още се намира в полутъма". Според преброяването от 1887 г. грамотните съставляват едва 11 процента, а това са главно "средна ръка" хора, живеещи бедно, полуселски, с примитивен бит. Отзивите за обществения слой, призван да ръководи културния живот, са твърде негативни. Пак Т. Влайков си спомня: "Бившият учител стана началник, търговецът стана съдия, кундурджията – секретар". С. Радев обобщава, че към държавната трапеза се домогва "печален сбор от хора, полуинтелигенти, които Освобождението беше изтръгнало от техните дюкяни и които бяха неспособни да се върнат към стария живот". В тази среда живее следосвобожденският писател. Немалко са бързащите да пишат, превеждат и произвеждат "всевъзможни умствени трици", по израза на З. Стоянов. Развихря се графомания, трупа се "гор на книжовната ни нива", както твърди Ив. Вазов. Така се определят "драмите" на Т. Хаджистанчев, многочислените песнопойки и съновници на М. Гребенаров, "романът" "Ничтожна фамилия и въздушна природа" на Н. Семков. Подтиците за припряна надпревара в издаване на "литературни" произведения са преди всичко в желанието за себеизтъкване и маниашка себевлюбеност. Те се проявяват, когато в обществото отсъстват ценностни ориентации, когато книгоиздаването е неспособно да се изправи срещу този "ламтеж за излизане начело". В зейналото за публичностна активност пространство се плоди "книжовният буренак". Създава се измамната представа, че всеки може да дава акъл, да пише и да издава. Срещу "лакомите било за слава или за пари", срещу "полумумните писатели" в онези времена противодейства зрялата литературна мисъл,

"Модерато"

худ. Хр. Цацинов

както личи от цитатите. Тя има съзнанието, че е наследник на възрожденските художествени завоевания. Затова далновидният З. Стоянов не само напада графоманията, а се заема да издаде Каравеловата белетристика и Ботевата поезия.

Книжовната политика през 90-те години на миналия век и през първите десетилетия на нашия, провеждана от книжарите-издатели и от издателите, постепенно постига адекватни за литературното творчество критерии и форми на организация. Тя стъпва на принципите за стимулиране на качествени авторски аспирации, по възрожденски и с конституционна поддръжка следва демократическа насоченост. Не е възпрепятствана от цензорни ограничения, каквито са наложени в други страни. Такива изводи прави и Г. Дерманчев през 1907 г. в едно сравнително изследване на руската цензура и законовата уредба у нас. За съдбата на българския автор обаче с нарастваща значимост става проблемът за правното уреждане на неговия статут. Законотворците дълго време пренебрегват въпросите на литературната собственост. Някои правила за издателските договори за първи път въвежда Търговският закон от 1897 г. В края на XIX в. са регистрирани вече случаи на изплащане на авторски хонорари (най-типичен е примерът на Т. Ф. Чипев във взаимоотношенията му с Ив. Вазов), но закрилата на литературния творец все още остава желана перспектива. В анкета на в. "Вечерна поща" през юни 1907 г., посветена на неговите проблеми, П. Тодоров изразява недоумение как "този жизнен за литературното ни творчество въпрос е толкова занемарен от държавата, от законодателите за интелектуалните среди, пък и от самия писателски свят". Няколко години по-късно група писатели в писмо, отправено до министъра на финансите, изразяват негодувание от отношението на властта към литературния труд. Те питат: "Трябва ли да мислим, че българската държава, която не е издала още закон за литературната собственост, е почнала да счита умствения труд за твърде вредителен и опасен, та го облага така безогледно, както се облагат тютюна, алкохола, хазартните игри и взривните вещества?" До утвърждаването на първия български Закон за авторското право се достига едва през 1921 г. През 1931 г. България ратифицира Римската редакция на Бернската конвенция от 1885 г., с което прави стъпка към гарантирана международна закрила на литературните произведения. Тези безспорно необхо-

дими законодателни начинания обаче не повлияват съществено върху цялостния книжовен живот на страната.

Търсим ли обобщаваща характеристика на българското издателско дело в периода между двете световни войни, не може да не установим, че преобладаващата част от неговите дейтели нямат възможности за сериозни инвестиции, те не разчитат на печалби, а следват убедеността, че вършат народополесна работа. Някои от тях, като известният до Първата световна война издател Ал. Паскалев, се оттеглят поради финансови трудности. Други издателства, като Чипеви, Юрукови, Игнатови, търсят опори в семейната приобщеност и родовата приемственост на книжовните начинания. В тези фамилно-патриархални издателства се извършва и подборът, и преводът, и редактирането, и продажбите. Така икономисват средства и създават традиции, прекъснати с ликвидацията на частното книгоиздаване. До този етап издателствата у нас са около 180 на брой. Книгоиздаването е наглед значително – над 2000 заглавия годишно (приблизително колкото са заглавията спрямо населението в Германия, Норвегия, Франция). Критичните оценки още на съвременниците обаче подчертават, че само по статистически сведения нашата книжовност е преуспяваща. Голяма част от изданията са малки по обем и неугледни на вид (през 1930 г. 50 процента от издадените книги са до 64 страници). Те са неподшити и неподвързани, отпечатани са най-често на евтина и нетрайна хартия, в малки формати. Тези характеристики определят и ниските им цени. Оттам се коренят и ниските или липсващи авторски хонорари, с които литературните творци изобщо не могат да си осигурят издръжка. В спомените си К. Гълъбов пише за А. Страшимиров: "Вкъщи той ми говори много за своето материално положение – че едва свързвал двата края, защото други доходи, освен тия от хонорари нямал... Тия тежки условия били главната причина за бавното развитие на нашата литература". В този смисъл са ред публикации в нашите периодични издания. Изтъква се, че хората на перото са принудени да поемат някоя чиновническа службица, а между другото да пописват. Д. Дебелянов споделя: "Трябва наистина да се зарови човек в някаква тясна, тъмна, прашна и сънлива канцелария, за да може да познае по-добре каква цена има свободата и животът в открито море, далеч от всякакви мизерни пристанища". К. Христов негодува, че в душната

чиновническа атмосфера "залькът хляб, който държавата дава на неколцина наши млади писатели, зловни шефове им го посипват с отрова всеки ден".

Приведените и ред други свидетелства за незавидната съдба на българския автор ни карат да се запитаме дали тя е съществено различна от участта на пишещите другаде по света. В малка и бедна България, по-късно тръгнала към съвременно културно изграждане, признаците на житейски несгоди и притеснения са далеч по-силно изразени. Те се споделят не само от случайно или временно появилите се на литературното поле, а са орис и на големите дарования – учени и писатели. Както твърди Ив. Хаджийски, те "живеят от преводи, детски списания, учебникарство и всички други възможни занимания, но не и от пряк литературен труд". Разлика се открива и в друго отношение – в по-засиления щрих на духовна независимост от власт и от конюнктура, многократно и с достойнство декларирана. В статия за отношението на държавния глава към българската литература през 1907 г. д-р К. Кръстев пише: "Между писателите с талант и значение никой не си купи охолан живот с цената на своята чест, на своята свобода, на своята гордост". В литературните среди се отстоява възгледът, че необвързаността с каквито и да било привилегии гарантира творческата свобода. Д. Дебелянов нарича "безличен пазарски хитрец" този, който угодничи, за да получи облаги. Й. Марионополски предупреждава, че зачисленият на "държавна ясла" е лишен от творческа самостоятелност. През 1938 г. К. Христов чрез в. "Литературен глас" отправя възхвала към неподкупния от комерчески интерес български писател – в неопетнената му съвест той вижда неговото "въдъхновено превъзходство над пишещите в другите страни събратя". Показателна в това отношение равносметка се открива и в размислите на мемоариста К. Константинов. През 60-те години вече той си спомня: "В България допреди 15-20 години писателят от всички най-малко може да спечели пари. Заниманието с литература в очите на другите беше нещо като "цигулката на Енгр", т. е. някаква маниашка слабост, която за благоразумното общество само пречеше на служебните задължения. Това жестоко отношение понасяхме няколко десетилетия и за да се спасяваме от него, ние криехме щом беше възможно, онова, което всъщност е смисълът на живота ни".

Погледът към миналото на българското авторство ни задължава да отбележим и цензурните

ограничения на неговата свобода, предприети след деветоюнския преврат от 1923 г. Историчните на нелегалната марксистко-ленинска книга (така е озаглавен трудът на П. Цанев) от периода до 1944 г. старателно издирват свидетелства за нейното присъствие въпреки репресивните мерки срещу създателите и издателите ѝ. Те подчертават, че са използвани полулегални и нелегални форми на книгоиздаване. Изчерпателни библиографски списъци се дават на библиотеките към периодични издания (в. "Поглед", "Ехо", "РЛФ"), на книги, подготвени под прикритието на частни издателства ("Нов свят", създадено през 1932 г., "Българска книжнина" – 1936 г.). В тези списъци присъстват имената на комунистически водачи и идеолози, на съветски писатели. Направени с цел да докажат жизнеността на тяхната идеология, те карат днешния изследовател да си задава въпросите – дали ако цензурата е била наистина резултатна, те биха могли да се появят, дали наличието им в издателската продукция на онези времена не е потвърждение на стремежа на книжовните дейци към разномислие, към свобода на литературните прояви. Българската книжовност си остава плуралистична, дистанцирана от крайни мерки на държавната власт и представените в обществото партийни тежнения, разчитаща в относително бедните стопански условия на инициативата на частните по вид на собственост издатели. Авторството се утвърждава и разгръща, но не с аспирация към власт и житейско благополучие, а като наклонност към народослужене, към национално себеутвърждаване и културно-просветно надмощване на изостаналостта и невежеството, към стойностна национална литература.

(Следва)

